

Ontvoerd of gevlucht?

Ontvoerd of gevlucht?

*Religieuze spanningen in Brabant en de zaak
Sophia Alberts (1700-1710)*

HENK ROOSENBOOM

Hilversum

Verloren

2016

De uitgave van dit boek werd mede mogelijk gemaakt door Stichting Sormanifonds, M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting en Stichting Het Nuyensfonds.

ISBN 978-90-8704-628-6

© 2016 Henk Roosenboom & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Opmaak Rombus, Hilversum
Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publishers.

Inhoudsopgave

1	Proloog	9
	Helmond, woensdag 3 november 1700	9
	Waarom dit boek?	11
2	Helmond rond het jaar 1700	15
	Een stadje aan de rand van de Peel	15
	Religieuze en politieke spanningen	21
	Bestuurders en rechters	27
	Wevers en weversbazen	30
3	Het gezin Alberts-Vogelsangh	33
	Geen Brabanders van geboorte	33
	Drie volwassenen en één kind	36
	Alberts als diaken en kerkenraadslid	40
	Dominee Walraven en de Nadere Reformatie	40
	De notarispraktijk en de stoffenwinkel	42
	Sophia's schooljaren	46
	Veel 'verschillige' woorden	50
	Ouders en kinderen in de zeventiende eeuw	54
4	Op de vlucht	59
	Een overhaast vertrek	59
	De eerste reacties in Helmond	65
	Het proces in Venray	67
	Pastoor Matthias Roebroeck	70
5	Dominee Nathanaël Walraven	74
	Een nieuwe strategie	74
	Maria Vogelsangh naar Den Haag	77
	De Staten-Generaal	81
	Een zaak van 'seductie' of toch niet	85

6	Drossaard Albert Brielius	88
	De drossaard komt in actie	88
	Maria's tweede tocht naar Den Haag	90
	De arrestatie van de pastoor	93
	De pastoor slaat terug	98
	Alberts vertrekt uit Helmond	100
7	Bisschop Reginald Cools	105
	Sophia naar Roermond en Antwerpen	105
	Bisschop Reginald Cools	108
	Onder de hoede van de bisschop	111
8	Antwerpen en Brussel	114
	Een geheime missie	114
	Maria Vogelsangh opnieuw naar Den Haag	118
	Resident Johan Hulft	119
	De teleurstelling	122
	De zaak Sophia Alberts in een impasse	124
9	De pastoor en de resident	126
	De ontsnapping	126
	Maria en Theodorus naar Brussel	128
	Een onbegrijpelijke verstocktheyt	131
	Over gehoorzaamheid, eer en schande	133
	De Raad van Brabant	135
	De vlucht van dominee Walraven	141
	Een laatste poging	142
10	Apostolisch vicaris Petrus Govarts	145
	De arrestatie van Govarts	145
	Een onmogelijke opdracht	147
	Na de arrestatie	150
	Govarts en Sophia Alberts	151
11	Sophia in Mechelen	153
	Mechelen	153
	Een niet-alledaags huwelijk	157
	Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijk	159
	Een nieuw leven	161

12	In 's-Hertogenbosch	165
	De hoogschout aan het werk	165
	Nog meer arrestaties en dwangmaatregelen	168
	Frustraties bij protestanten en katholieken	170
13	Van Mechelen naar Thouars	173
	Op de vlucht	173
	De jacht op het meisje met het witte gezicht	175
	In Frankrijk	176
14	De laatste stuiptrekkingen	180
	Geharrewar over de gevangen priesters	180
	De andere hoofdrolspelers	182
15	Epiloog	184
	Sophia Alberts: heilige of hoer?	184
	Was de 'ontvoering' van Sophia uniek?	186
	Gevlucht en ontvoerd	192
	Protestanten en katholieken	195
	Meer dan een familiedrama	197
Bijlagen		
Bijlage 1	Huishoudens en inwoners in Helmond 1691-1700	199
Bijlage 2	Helmondse notarissen 1685-1704	200
Bijlage 3	Andere 'ontvoeringen' van minderjarigen in Staats-Brabant in de zeventiende en achttiende eeuw	201
	1 Beschrijvingen	201
	Mechtelt, Jan en Peter Vervoorn, Ravenstein 1656-1663	201
	Bernard de Cock, 's-Hertogenbosch 1703	205
	Margo Goloffs, Deurne 1712-1713	206
	Arnoldus Leemans, Helmond 1730-1731	210
	Dina van Lith de Jeude, 's-Hertogenbosch 1735-1737	211
	Alida van Oisterwyck, Schijndel 1740	213
	Meisjes Haarlegger of Harslager, Nuland 1743-1744	214
	Joris de Vrij, Aarle-Rixtel 1744	216
	Gertrude Meyers, Nuland 1756-1759	216
	2 Schematisch overzicht	221
	Geraadpleegde archieven en collecties	223
	Gedrukte bronnen en literatuur	225

I Proloog

Helmond, woensdag 3 november 1700

Angstig en stil luisteren Maria van Esch en haar vriendin Lena Verspaget in Maria's woonkamer naar het lawaai van de burenen. Maria woont met haar man Jan van Vijfeijken naast het huis van de protestantse notaris Theodorus Alberts aan de Markt in Helmond. Omdat de woonkamers van de notaris en Maria slechts door planken van elkaar gescheiden zijn kunnen de twee vrouwen letterlijk volgen wat er bij hun burenen gebeurt. Vooral als het, zoals nu, er heftig aan toegaat. Er is duidelijk sprake van een ruzie die al even aan de gang is, want toen Lena een uurtje geleden langs de deur van Alberts liep, had ze de notaris en zijn vrouw al tekeer horen gaan tegen hun dochter. Lena had nog geprobeerd tussenbeide te komen en de partijen met elkaar te verzoenen, maar zij had alleen boze woorden gekregen en dus was zij maar vlug doorgelopen naar haar vriendin.

Maria kent Alberts als iemand, die zichzelf niet altijd in de hand heeft, vooral als hij teveel gedronken heeft. Acht jaar woont het gezin Alberts nu naast haar, en al die tijd is het gedurig twisten en kijden geweest. Vooral de laatste twee jaren had Maria de nodige blauwe ogen gezien en regelmatig had ze zelfs de vechtenden uit elkaar moeten halen. Ergens begrijpen de vrouwen Alberts wel. Het gaat niet zo goed met zijn notarispraktijk. Heel Helmond weet dat. Gelukkig loopt het stoffenwinkeltje, dat zijn vrouw, Maria Vogelsangh, in de voorkamer van het notarishuis drijft, veel beter. Maar dan hun enige kind, Sophia. Er gaan veel verhalen over haar rond in de stad. Zij zou een dievegge zijn en regelmatig bij haar moeder lappen stof en linten hebben gestolen. Zij zou ook een jongensgek zijn en het aanleggen met de dienaren van de heer op het kasteel en met verschillende officieren van het garnizoen. Of dat allemaal ook waar is, weten Maria en Lena niet, wel dat ze nu hopeloos verliefd is op Johan de Benetru, de zoon van de pas overleden drossaard. Johan is een militair, een jonge officier en een knappe verschijning, die op kamers woont in herberg *De Zwaan*, bij Arnold Oldenzee. Maar ook Johan heeft in Helmond geen al te beste naam. Hij gaat door voor een vrouwenversierder, voor iemand die in snel tempo het geld van zijn overleden vader aan het verbrassen is.

Ineens een harde kreet. En dan een gillende meisjesstem: 'Och vrouw Verspaget, hoort, hoe se met mij leven ende hoe se mij tracteren, sy soecken my te

vermoorden ende de keel toe te douwen!’ Vervolgens klinkt er hard gebonk en een hoop rumoer, alsof iemand tegen de trap of tegen de muur werd gesmeten. Ten slotte stilte. Lena en Maria herademen, maar vrezen het ergste. Gelukkig blijft het na de harde klap van daarnet stil in huize Alberts. Zou de ruzie afgelopen zijn? De twee vrouwen zijn er niet gerust op, maar wagen het niet bij Alberts aan te kloppen. Zij hopen er maar het beste van – wat moeten ze anders? De volgende ochtend blijkt Sophia echter verdwenen. Waarschijnlijk op de kamer van haar Johan, denkt Maria van Esch. Als zij dit in de loop van de dag aan Sophia’s moeder en haar zuster zegt, krijgt zij echter van hen te horen dat Sophia niet meer welkom is in huize Alberts: ‘Wij begeren se niet wederom in huys te hebben ofte onder onse ooggen te sien’. Daar kan buurvrouw Van Esch het mee doen.

De hierboven beschreven scène is afkomstig uit een door Maria van Esch en Magdalena Verspaget op 21 maart 1701 ten overstaan van notaris Deckers in Helmond afgelegde verklaring over het van huis weglopen van de ongeveer 18-jarige Sophia Alberts, zo’n vier en een halve maand daarvóór.¹ Het motief van de dames om deze verklaring af te leggen was dat zij daarmee de autoriteiten ervan wilden overtuigen dat Sophia Alberts uit eigen beweging en als reactie op het brute geweld van haar vader had gehandeld. Er was tussen 3 november 1700 en 21 maart 1701 veel gebeurd, waardoor de aanvankelijk als een betreurenswaardige, maar toch tamelijk triviale gebeurtenis beschouwde affaire een grimmig karakter had gekregen. Sophia was niet teruggekomen en anders dan de ouders van het meisje in hun boosheid na het weglopen hadden gezegd, hadden ze alles op alles gezet om haar terug te krijgen. Toen dat niet lukte en tot overmaat van ramp bleek dat zij katholiek was geworden, hadden zij de katholieke gemeenschap ervan beschuldigd het meisje ontvoerd en gedwongen te hebben het roomse geloof aan te nemen. Met steun van de Helmondse predikant hadden zij de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden van hun zienswijze weten te overtuigen. Het gevolg was geweest dat de Staten harde maatregelen hadden genomen, onder meer door opdracht te geven de Helmondse priesters te arresteren en hun kerk te sluiten, zodat er geen katholieke diensten meer konden worden gehouden. De emoties waren hoog opgelopen, zo hoog dat notaris Alberts en zijn vrouw zich genoodzaakt hadden gevoeld uit Helmond te vluchten naar het voor hen veilige ’s-Hertogenbosch.

Dit was de situatie op het moment dat Maria van Esch, Magdalena Verspaget en twee andere vrouwen² op verzoek van de pastoor van Helmond hun verkla-

1 RHCe, Archief notarissen Helmond, inv. 20-21, gepubliceerd in: Sassen, *Helmondsche notarissen* (1890), p. 24-26 (nr 58). Zie ook Heeren, *Bekeering* (1930), p. 14-15.

2 Behalve Maria van Esch, de vrouw van oud-burgemeester Jan van Vijfeijken en Magdalena Ver-

ring aflegden. De pastoor hoopte hiermee de heren van Staten-Generaal in Den Haag ertoe te brengen de maatregelen tegen de katholieken in te trekken. Het meisje was immers, zo bleek uit de getuigenissen van de vier vrouwen overduidelijk, op eigen houtje en uit vrije wil weggelopen. De katholieken in Helmond hadden met de hele zaak niets van doen en het was dus onrechtvaardig dat zij zo gestraft werden voor iets waaraan ze part noch deel hadden gehad.

Helaas voor de pastoor en de katholieke gemeenschap zouden de Haagse heren zich niets aantrekken van de verklaring. De hoop dat hiermee een einde zou komen aan de strafmaatregelen bleek een illusie. Maar ook de inzet van die maatregelen, namelijk de terugkeer van Sophia naar haar ouders, kwam niet uit. Sophia bleef weg, de maatregelen tegen de katholieken bleven en werden zelfs naarmate de tijd verstreek steeds strenger. Het zou nog tot 1710 duren voordat de affaire tot een einde kwam.

Waarom dit boek?

Noord-Brabant hoeft zeker niet te klagen over gebrek aan boeken over zijn geschiedenis. Met name in de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw waren vooral onderwerpen uit de middeleeuwen, toen Noord-Brabant nog deel uitmaakte van het hertogdom Brabant, populair. Vanaf de jaren vijftig werden daarnaast de negentiende en twintigste eeuw, de tijd van de politieke en economische emancipatie van Noord-Brabant, in talloze studies vaak tot in detail onderzocht. Verreweg de meeste aandacht kreeg daarbij de economische en sociale geschiedenis. Wie zich echter wil verdiepen in de periode 1648-1795, moet constateren dat hierbij vergeleken deze anderhalve eeuw voor Noord-Brabant bijna een vergeten periode lijkt te zijn. Voor een deel is dit wel verklaarbaar. Van 1648 tot 1795 had Noord-Brabant immers geen eigen bestuur, maar werd als Generaliteitsland geregeerd vanuit Den Haag door de Staten-Generaal en de Raad van State. Nog steeds overheerst bij velen het beeld dat het een tijd van stagnatie was, waarin de grote katholieke meerderheid economisch, politiek en religieus werd onderdrukt en uitgebuit door een kleine protestantse elite. Daarbij komt dat de bronnen voor deze periode vele malen geringer in aantal zijn en bovendien moeilijker te lezen en te interpreteren.

Toch is, ondanks het negatieve image, deze periode wel degelijk een boeiende en voor Noord-Brabant zeer belangrijke episode in zijn geschiedenis. Het is immers de periode waarin het noordelijk deel van het oude hertogdom Brabant

spaget waren dat Anna de Haes, de vrouw van Joachim Kets, die net als Alberts notaris en procureur was, en Isabella Corstiaens, weduwe van Jacob de Mater, in leven koster van de gereformeerde kerk.

Afb. 1 Een protestantse dienst in de door de hervormde gemeente overgenomen Laurentiuskerk te Vierlingsbeek. Een kleine gemeente luistert in een grote, bijna lege kerk naar de preek van de dominee. Zo zal het ook in Helmond zijn geweest. Pen en aquarel op papier van Jan de Beijer, ca. 1737 (Victoria and Albertmuseum, Londen).

na de verwoestende Tachtigjarige Oorlog geleidelijk een integraal deel werd van Nederland. Het was bovendien een tijd van grote spanningen, niet alleen tussen protestanten en katholieken, maar ook tussen autochtone Brabanders en import-Brabanders, tussen Haagse regenten en Brabantse notabelen, tussen stedelingen en plattelanders. Hierbij was de positie van de protestantse minderheid herhaaldelijk heel wankel en helemaal niet zo vanzelfsprekend. In feite voelden de piepkleine protestantse gemeenten zich heel vaak in hun bestaan bedreigd en zagen zij overal om zich heen complotten van de roomsen.

Daarnaast was er sprake van een bijna permanente oorlogssituatie. De Frans-Nederlandse Oorlog van 1672 tot 1678, de Negenjarige Oorlog van 1688 tot 1697, de Spaanse Successieoorlog van 1701 tot 1713 en de Oostenrijkse Successieoorlog van 1740 tot 1748 speelden zich weliswaar vooral af in de Spaanse, later Oostenrijkse Zuidelijke Nederlanden, maar ook Noord-Brabant kreeg regelmatig de volle laag te verduren. Het betekende dat de bewoners van het platteland, maar ook van kleine steden als Helmond en Eindhoven, regelmatig

moesten vrezen voor brandschattingen en plunderingen door rondzwervende militaire troepen. Vele malen werden hele dorpen van de kaart geveegd.

In de grote overzichtswerken en handboeken over de geschiedenis van Nederland komen deze aspecten meestal wel aan de orde, maar het blijft vaak een abstract verhaal. Het ontbreken van voldoende bronnen en de grote afstand in tijd maken het voor ons, eenentwintigste-eeuwers, moeilijk een concreet beeld te krijgen van deze vaak heftige gebeurtenissen en vooral wat ze betekenden voor de mensen van die tijd. Hoe hielden ze zich staande en welke gedachten en gevoelens hadden ze daarbij? Hoe hebben katholieken en protestanten, die in feite tot elkaar veroordeeld waren, met elkaar samengeleefd en wat vonden ze eigenlijk van elkaar? Hoe gingen ze in de praktijk van alledag om met de verschillen in geloof en macht? Was de kleine protestantse elite eigenlijk wel zo sterk en waren de katholieken wel zo onderdanig en lijdzaam? Het zijn vragen die vaak moeilijk of niet te beantwoorden zijn omdat het dagelijks leven van gewone mensen nu eenmaal slecht gedocumenteerd is. De archieven uit die periode bevatten wel in overvloed notulen en correspondentie van de overheidsorganen en andere officiële instellingen, maar daarin is meestal weinig te vinden over het dagelijks leven van gewone burgers.

Soms echter stuit je als onderzoeker ineens op bronnen die je, als met een tijdmachine, ineens een inkijkje gunnen in deze voorbije wereld. Een kleine twintig jaar geleden, ik was toen net benoemd tot gemeentearchivaris van Helmond, trof ik in het oud archief van die stad een pak stukken aan over een geruchtmakende zaak die zich afspeelde in de jaren 1700-1710. Het ging over een zekere Sophia Alberts, de minderjarige dochter van een protestantse notaris in Helmond. Zij zou na een heftige ruzie met haar ouders van huis weg zijn weggelopen en zich vervolgens bekeerd hebben tot het katholieke geloof. Omdat dit dossier mij zeer intrigeerde, nam ik mij voor deze kwestie te zijner tijd eens goed uit te zoeken. Andere werkzaamheden verhinderden echter dat ik dit toen kon realiseren. Bovendien bleek mij al spoedig dat zich in het verleden al twee andere auteurs hadden bezig gehouden met dit dossier: de Deurnese onderwijzer en journalist-amateurhistoricus H.N. Ouwerling (1861-1932) en de Helmondse stadsarchivaris Jac. Heeren (1888-1967).³

Toch liet de hele kwestie mij niet los, ook al omdat mijn voorgangers maar een beperkt aantal bronnen hadden kunnen raadplegen en elkaar bovendien op tal van punten tegenspraken. Zo was voor Ouwerling Sophia niet veel anders dan een jongensgek, diefachtig, berucht door haar leugenachtigheid en behept met een – zoals hij omfloerst beschreef – ‘aanverwante eigenschap die ik niet verder hoef aan te duiden. De lezer zal me begrijpen’. Voor stadsarchivaris Jac

3 Zie voor de titels de literatuurlijst achter in dit boek.

Heeren daarentegen was Sophia als bekeerling en slachtoffer van een gewelddadige vader en vervolgd door een fanatieke protestantse overheid, bijna een heilige, een martelares voor het katholieke geloof.

Ik besloot daarom uiteindelijk een nieuw onderzoek te beginnen. Al spoedig bleek inderdaad dat er naast het dossier dat ik eerder in het oude stadsarchief had aangetroffen, ook een groot aantal notariële verklaringen, processtukken, resoluties en brieven met aanvullende informatie waren. Bovendien had de predikant van Helmond in zijn kerkenraadsregister de ontwikkeling van de zaak Sophia Alberts nauwlettend gevolgd en vanuit zijn protestantse optiek uitgebreid beschreven. Al dit materiaal berust thans in het depot van het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven (RHCE).

Maar ook in andere plaatsen waren flinke dossiers gevormd over de zaak Sophia Alberts. Zo bleek dat ook de Staten-Generaal in Den Haag zich intensief met de zaak hadden bemoeid, zodat in het gigantische archief van dit hoge bestuurscollege veel informatie te vinden moest zijn. Inderdaad bleek dit het geval. Verder trof ik in het archief van de Raad van Brabant, dat berust bij het Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC) in 's-Hertogenbosch, enkele belangrijke stukken aan. Een heel bijzondere ontdekking heb ik te danken aan de bemiddeling van mijn collega dr. Eddy Put, diensthoofd van het Rijksarchief in Leuven en deeltijdshoogleraar aan de Katholieke Universiteit aldaar. Hij wees mij op het bestaan van een dik dossier over de zaak Sophia Alberts in het archief van de Nederduitse provincie der Jezuïeten, dat berust in het Rijksarchief Antwerpen (depot Beveren). Tot slot heeft ook Dieter Viaene van het Stadsarchief Mechelen mij zeer geholpen met de informatie die hij mij heeft verstrekt over Sophia's verblijf in Mechelen.

Deze bronnen maakten het mij mogelijk de zaak Sophia Alberts redelijk volledig te reconstrueren. Het is een spannend verhaal geworden waarin hoge kerkelijke en wereldlijke autoriteiten, allemaal machtige mannen, tot hun grote verbijstering niet in staat bleken het Helmondse tienermeisje Sophia Alberts – een 'snotneuske' zoals de pastoor van Helmond haar noemde – hun wil op te leggen. Daarnaast laten de bronnen ook zien hoe katholieken en protestanten worstelden met het gegeven dat dit minderjarig kind hardnekkig bleef weigeren 'terug te keren onder de gehoorzaamheid van haar ouders'. Het is vooral het onbegrip, niet alleen bij de ouders maar ook bij het politieke en religieuze establishment voor deze ongehoorde houding van de eigenzinnige Sophia Alberts, dat als een rode draad door het verhaal heen loopt.